

Cahiliye'den İslam'a Tebettül Kavramı (Etimolojik, Semantik ve Terminolojik Bir Analiz)

Remzi NAZLI

Öğr. Gör., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Gaziantep /Türkiye, remzinazli12@gmail.com

Araştırma Makalesi

Süreç:

Geliş Tarihi: 13.06.2025

Kabul Tarihi: 23.07.2025

Yayın Tarihi: 30.09.2025

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı:

© Remzi Nazlı | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Öz

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'deki ilahi konumu, hadislerdeki dengeli tanımı ve tasavvufta manevi bir makam olarak sistemleşmesiyle İslam düşüncesinde merkezi bir yer edinen “tebettül” kavramını çok yönlü bir yaklaşımla incelemektedir. “Kesmek, ayırmak, koparmak” anlamına gelen “b-t-l” kökünden türeyen tebettül; kişinin dünyevi arzularından sıyrılarak bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi, O'na tam teslimiyeti ve kendini O'na adamasıdır. Makale, tebettülün etimolojik kökenlerini, Cahiliye dönemi ve şiirindeki kullanımını, Kur'an'daki yerini (özellikle Müzzemmil Suresi 8. ayet) ve tefsirlerdeki yorumlarını, hadislerdeki durumunu ve tasavvufta terimleşme sürecini ele almaktadır. Araştırmada nitel doküman analizi yöntemi kullanılarak, kavramın tarihsel ve anlamsal dönüşümü diyakronik bir yaklaşımla incelenmiştir. Cahiliye şiirinde hem maddi hem de manevi anlamlarda kullanılan tebettül, Kur'an'da Allah'a ihlasla yönelme emriyle İslami literatürdeki temelini bulur. Hadislerdeki “İslam'da ruhbanlık ve tebettül yoktur” ifadesi, Hristiyanlıktaki aşırı inzivayı yasaklarken, Kur'an'daki tebettülle çelişmez; zira ayette kastedilen, dengeli bir hayat içinde Allah'a samimi yöneliştir. Tebettül, sahabe, tâbiîn ve ilk dönem sufileri tarafından Allah'a yöneliş ve ihlasla ibadet olarak anlaşılmıştır. Tasavvufi bir terim olarak sistemleşmesi ise hicri 4. yüzyıldan sonra, özellikle Herevî ve Kâşânî'nin eserlerinde, nefis terbiyesinden fenâfillah ve bekâbillah makamlarına uzanan, aşamalı bir manevi yolculuk olarak tanımlanır. Çalışma, tebettülün sadece tarihi ve teorik bir kavram olmadığını, modern insanın manevi ihtiyaçlarına da cevap verebileceğini vurgular. Tebettül; bilinçli farkındalık, gönüllü sadelik, düzenli ibadet, zaman yönetimi, insanlara hizmet gibi pratiklerle hayata geçirilebilecek bir içsel dönüşüm imkânı sunar. Allah'a yakınlaşma ve anlamlı bir hayat sürme arayışında, geçmişte ve günümüzde insanlık için önemli bir rehberdir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Tebettül, Câhiliye, Tasavvuf, Kur'an, Manevi Yolculuk.

Atıf Bilgisi:

Nazlı, Remzi. “Cahiliye'den İslam'a Tebettül Kavramı (Etimolojik, Semantik ve Terminolojik Bir Analiz)”. *Mersin İlahiyat Dergisi* 1/1 (Eylül 2025), 127-142.

The Concept of Tabattul from Jahiliyya to Islam (An Etymological, Semantic, and Terminological Analysis)

Remzi NAZLI

Lecturer, Gaziantep Islamic Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Gaziantep/Türkiye
remzinazli12@gmail.com. <http://orcid.org/0000-0002-4215-701X>

Research Article

History:

Received: 13.06.2025

Accepted: 23.07.2025

Published: 30.09.2025

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declares that have no competing interests.

Copyright:

© Remzi Nazlı | Creative Commons Attribution-Noncommer-Cial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

This study provides a multifaceted analysis of the concept of "tebettül," which holds a central place in Islamic thought due to its divine status in the Holy Qur'an, its balanced definition in the Hadith, and its systematization as a spiritual station (maqām) in Sufism. Derived from the root "b-t-l," meaning "to cut, to separate, to break away," tebettül refers to the act of an individual detaching from worldly desires to turn to God with one's entire being, in complete submission and self-dedication. The article examines the etymological origins of tebettül, its usage in the pre-Islamic (Jāhiliyya) period and its poetry, its place in the Qur'an (specifically Surah Al-Muzzammil, verse 8) and its interpretations in exegesis (tafsīr), its status in the Hadith, and the process of its formulation as a technical term in Sufism. Used in both material and spiritual senses in pre-Islamic poetry, tebettül finds its Islamic literary foundation in the Qur'anic command to turn to God with sincere devotion. The statement in the Hadith, "There is no monasticism and no tebettül in Islam," does not contradict the Qur'anic concept but rather prohibits the excessive seclusion found in Christianity; the tebettül intended in the verse refers to a sincere devotion to God within a balanced life. Tebettül was understood by the Companions (Sahāba), their Successors (Tābi'īn), and the early Sufis as a sincere turning to God and devout worship. Its systematization as a Sufi technical term occurred after the 4th century AH, particularly in the works of al-Harawī and al-Kāshānī, where it is defined as a gradual spiritual journey extending from the purification of the self (nafs) to the stations of annihilation in God (fanā' fillāh) and subsistence through God (baqā' billāh). The study emphasizes that tebettül is not merely a historical and theoretical concept but can also address the spiritual needs of the modern individual. Tebettül offers a path for inner transformation that can be actualized through practices such as conscious awareness, voluntary simplicity, regular worship, time management, and service to humanity. In the quest for proximity to God and a meaningful life, it serves as an important guide for humanity, both in the past and in the present.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tabattul, Jahiliyyah, Tasawwuf (Sufism), Qur'an, Spiritual Journey.

Cite as:

Nazlı, Remzi. "The Concept of Tabattul from Jahiliyya to Islam (An Etymological, Semantic, and Terminological Analysis)". *Mersin Theology Journal* 1/1 (September 2025), 127-142.

Cahiliye'den İslam'a Tebettül Kavramı (Etimolojik, Semantik ve Terminolojik Bir Analiz)

Giriş

Günümüz dünyası, maddi refahın artışına rağmen, bireylerde manevi bir boşluk ve tatminsizlik hissini de beraberinde getirmektedir. Yoğun tempo, stres, tüketim kültürü ve yüzeysel ilişkilerin kuşattığı modern insan, anlam arayışı içerisinde, kalıcı huzur ve mutluluğa ulaşmak için farklı yollara yönelmektedir. İşte bu noktada, İslam düşüncesinde ve özellikle tasavvufta köklü bir yere sahip olan “tebettül” kavramı, çağımız insanı için de dikkate değer bir anlam ve çözüm sunmaktadır.

Tebettül, kelime kökeni itibarıyla “kesmek, ayırmak, koparmak” eylemlerini çağrıştırırsa da, terim olarak, insanın dünyevi arzu, istek ve meşguliyetlerden sıyrılarak bütün varlığıyla Allah'a yönelmesini, O'na tam bir teslimiyetle bağlanmasını ve kendini O'na adanmasını ifade eder. Tebettül, derin anlamı itibarıyla zühd, ihlas, tevekkül, fena ve beka gibi tasavvufi kavramlarla iç içe olsa da, onlardan daha geniş bir çerçeve çizer. Sadece bu kavramları barındırmakla kalmaz, aynı zamanda bir yaşam tarzına dönüşen, manevi bir yolculuğu ve hali ifade eden daha kuşatıcı bir kavramdır.

Bu kavramın İslam düşüncesindeki yeri, tali (ikincil) bir unsur olmaktan öte, oldukça merkezî bir konumdadır. Bu merkezîlik, her şeyden önce, tebettülün Kur'an-ı Kerim'de (Müzzemmil, 73/8) doğrudan ilahi bir emir konusu olmasından kaynaklanır. Bununla birlikte, Hadis külliyyatında ruhbanlığa benzetilerek yasaklanan yönünün tartışılması, kavramın yok sayıldığını değil, bilakis İslam'ın denge (itidal) ilkesi çerçevesinde nasıl anlaşılması gerektiğine dair sınırlarının titizlikle çizildiğini gösterir. Kavramın önemi, tasavvuf geleneğinde genel bir tavsiye olmaktan çıkıp seyr-i sülûkun yapısal bir durağı (makam) ve teknik bir terimi (ıstılah) haline gelmesiyle daha da pekişir. Nihayet tebettül, ihlas, zühd ve tevhid gibi diğer temel İslami ilkelerin kalbî ve pratik düzeydeki en somut tezahürlerinden biri olarak, İslam'ın manevi yapısıyla organik bir bütünlük arz eder.

Bu çalışma, tebettül kavramının köklerini, çok çeşitli anlamlarını, İslam düşüncesi içindeki gelişimini ve modern insan için taşıdığı potansiyel anlamı derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, kavramın etimolojik temelleri, Cahiliye dönemi Arap toplumu ve şiirindeki yansımaları, Kur'an-ı Kerim'deki yeri ve tefsirlerdeki yorumları, hadislerdeki konumu ve tasavvuf literatüründe terimleşme süreci, önde gelen âlim ve mutasavvıfların (özellikle Hâce Abdullah-ı Herevî (ö. 481/1089) ve Abdürrezzak el-Kâşânî) (ö. 730/1329) perspektifinden analiz edilecektir. Bu çalışmanın özgün katkısı, tebettül kavramını yalnızca tarihi ve teorik bir çerçevede değil, aynı zamanda modern insanın manevi ihtiyaçları ve arayışları bağlamında da değerlendirerek, tebettülün günümüz dünyasında nasıl bir rehberlik sunabileceğini tartışmaya açmaktır.

Çalışma, tebettül kavramının İslam düşüncesindeki yerini ve önemini ortaya koyarken, kavramın farklı boyutlarını ve anlam katmanlarını anlamayı, bu kavramın manevi gelişim sürecindeki rolünü daha iyi kavramayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, klasik Arapça sözlükler, Cahiliye dönemi şiir divanları, Kur'an-ı Kerim ve tefsirleri, hadis kaynakları ile tasavvuf literatürünün önde gelen eserleri, temel kaynaklar

olarak kullanılacaktır. Bu çalışmanın metodolojisi, nitel araştırma desenlerinden doküman analizine dayanmaktadır. Tebettül kavramının anlam haritasını ve tarihsel serüvenini ortaya koymak amacıyla, etimolojik, semantik ve terminolojik analiz yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Araştırmada, kavramın farklı dönemlerdeki (Cahiliye, İslami dönem, tasavvufun sistemleşme süreci) anlamlarını ve bağlamlarını takip eden diyakronik (tarihsel-gelişimsel) bir yaklaşım esas alınmıştır. Çalışma, tebettülün etimolojik ve semantik çerçevesine odaklanan birinci bölümle başlayacak, Cahiliye dönemi uygulamalarını inceleyen ikinci bölümle devam edecek, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki tebettül anlayışını ele alan üçüncü ve dördüncü bölümlerle derinleşecek ve nihayet tasavvuftaki terimleşme sürecini ve farklı mertebelerini analiz eden beşinci bölümle son bulacaktır.

1. Tebettül Kavramının Etimolojik ve Semantik Çerçevesi

1.1. “B-t-l” (بتل) Kökünün Anlam Alanı

Tebettül/التَّبْتُلُ kelimesi, “بتل, يتبتل, تبتل” köklerinden türetilmiş bir mastardır. Fiilin sülasi mücerred (üç harfli kök) yapısı “بَتَل, يَبْتُلُ, بَتَلَا” şeklindedir. Sözlük anlamı olarak; kesmek, kesilmek, terk etmek, bırakmak, yalnız kalmak, hicret etmek, tahsis etmek ve samimi olmak gibi çeşitli manalara gelmektedir.¹ Örneğin “طَلَّقَهَا بَتَّةً بَتْلَةً” ifadesi, “onu kesin bir şekilde boşadı, terk etti” anlamında kullanılır. Yaşlanmış ve artık erkeklere ihtiyaç duymayan, şehvetten kesilmiş kadınlara “الْبَتُولُ/el-betûl” denilir. Aynı şekilde, evlenmemiş olması² veya kendini Allah'a ibadete adanması sebebiyle³ Hz. Meryem için de “الْبَتُولُ/el-betûl” ifadesi kullanılmıştır. Peygamber Efendimizin bir hadisinde geçen “لَا رَهْبَانِيَّةَ وَلَا تَبْتُلٌ” ifadesi “İslam'da ruhbanlık ve tebettül yoktur.” cümlesindeki tebettül kelimesini Ebu Ubeyde (ö. 209/825), kadınlarla ilişkiyi kesmek ve nikâhı (evlenmeyi) terk etmek şeklinde yorumlamıştır.⁴ Ayrıca kişinin malından vermek için ayırdığı sadakaya da “صَدَقَةٌ بَتْلَةً/Kesin ve geri dönüşü olmayan (ana maldan ayrılan) sadaka” denmiştir.⁵

Ebu Ubeyde'nin, El-Esmai'den (ö. 216/831) naklettiği bir rivayete göre, hurma ağacından ayrılan hurma dalına da betül “الْبَتُولُ” denilmektedir. İbnü'l-Arabi (ö. 231/846) ise “المُبْتَلَّة/el-mübetteletün” kelimesinin, tüm uzuvları düzgün ve mükemmel bir şekilde yaratılmış kadın için kullanıldığını belirtmektedir. Bu kelime, bütün güzel özelliklere sahip, tam ve eşsiz olan anlamında da kullanılmıştır.⁶ Nitekim Ahmed b. Yahya'ya (ö. 291/904), Hz. Fatıma'ya neden Betül denildiği sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “O,

¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidi, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhim es-Sâmîrrâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, ts.), 8/124-125; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, thk. Muhammed Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İh'yai't-turasi'l-Arabî, 2001), 14/607-608; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr ez-Zemahşeri, *Esasu'l-Belağa*, thk. Muhammed Basil Uyun es-Sevd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/44; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâluddin b. Manzûr er-Ruveyfî İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 11/42-43.

² Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan ed-Davudi (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şamiyye, 1412), 107.

³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-Ensârî el-İsbehânî İbn Fûrek, *Tefsiru İbn Fûrek (Min Evveli Sûreti'l-Mü'minin Âhiri Sûrati's-Secde)* (Mekke: y.y., 1430/2009), 3/71.

⁴ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam b. Abdullah el-Herevî el-Bağdadi Ebû Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, thk. Muhammed Abdulmuid Han (Haydarabad: Dairatü'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1384/1964), 4/19; İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab*, 11/42-43.

⁵ Ebû Ubeyd, *Gâribu'l-Hadis*, 4/19.

⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 14/208; İbn Manzûr, *Lisân'u'l-Arab*, 11/42-43.

kendi dönemindeki ve ümmetin kadınlarına kıyasla din, ahlak, fazilet ve iffet açısından tamamen üstün özelliklere sahip, onlardan belirgin şekilde ayrılmıştı. Yani, ahlaki ve manevi olarak onlardan tamamen farklı bir konumdaydı.”⁷ Temel klasik sözlükler incelendiğinde “b-t-l” kökü, hem maddi hem de manevi anlamda kesme, ayırma, koparma, bir şeyi kesin bir şekilde bitirmek, bir bağdan kurtulmak, bir ilişkiyi sonlandırmak eylemlerini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

1.2. Tebettül Kavramının Semantik Analizi

“Tebettül” kelimesinin en somut ve canlı örneklerinden biri, hurma fidanının yaşam döngüsünde görülür. Ana hurma ağacının dibinde büyüyen küçük filiz, bir süre sonra ondan ayrılarak kendi köklerini salar ve bağımsız bir ağaç haline gelir. İşte bu ayrılma ve bağımsızlaşma sürecine “tebettül” denir. Fidan için “el-betül” (ayrılan), ana ağaç için ise “el-mübtelle” (fidanı kendisinden ayrılan) ifadeleri kullanılır. Bu örnek, kelimenin “ayrılma, kopma ve bağımsızlaşma” anlamlarını somut bir şekilde gözler önüne serer. Hurma fidanının yaşam döngüsündeki bu ayrılma ve bağımsızlaşma olayı, zamanla insanlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Herhangi bir konuda (yetenek, yaşam tarzı, maneviyat, vb.) diğer insanlardan farklılaşan, sıyrılan, onlardan “ayrılan” kişilere de “mütebettül” (kendini adanmış, ayrılmış) denir. Bu, kişinin özel bir yeteneği, farklı bir dünya görüşü, kendini adadığı bir amaç veya derin bir manevi arayış nedeniyle diğerlerinden “kopması” ve kendi yolunu çizmesi anlamına gelir.⁸ Nitekim sanatıyla bütünleşen bir sanatkâr veya kendini ilme adayan bir âlim bu anlamda ‘mütebettül’ sayılabileceği gibi, bu ‘kopuş’un en sembolik örneklerinden biri de dünyevi bir krallığı terk ederek kendini tamamen manevi arayışa adayan İbrâhim b. Edhem’in (ö. 161/778) hayatında görülebilir.⁹

2. Cahiliye Döneminde Tebettül

2.1. Cahiliye Toplumunda Dini Hayat ve İbadet

“Tebettül” kavramının İslam ile kazandığı devrimsel niteliği tam olarak kavrayabilmek için, İslam öncesi Cahiliye toplumunun dini yapısına bakmak aydınlatıcı olacaktır. Bu dönemde Arapların dini hayatı, parçalanmış bir bağlılık sistemi üzerine kuruluydu. Her kabilenin kendine özgü bir putu olmakla birlikte, bu putların en önemlileri olan Hubel, Lât, Menât ve Uzzâ gibi ilahlar Kâbe ve çevresinde toplanmıştı. Cahiliye inancına göre bu putlar, yüce bir yaratıcı olan Allah ile insanlar arasında aracılık eden kutsal varlıklardı. Bu nedenle Araplar, kurbanlarını bu putlara sunar, dualarını onlara yöneltir ve Kâbe'yi onlar adına tavaf ederlerdi.¹⁰

İşte “kesmek, koparmak” anlamına gelen “tebettül” kavramı, İslam'ın bu aracılı ve parçalanmış dindarlık anlayışına getirdiği köklü bir alternatifi ifade eder. Tebettül, kişinin

⁷ Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, 14/207.

⁸ el-Ferâhîdi, *Kitabu'l-Ayn*, 8/125; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, 14/207; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luga ve Sîhâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407), 4/1630; Avde Halil Ebu Avde, *Tatavvuru'd-delali beyne lugati's-şî'ri'l-cahili ve lugati'l-Kur'ani'l-Kerim* (ez-Zerka, Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 207.

⁹ Bk. Reşat Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/ 293-294.

¹⁰ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyari İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafa el-Babi'l-Halebi, 1375/1955), 1/77-85.

Allah ile kendi arasına koyduğu bütün bu putlardan, araçlardan ve dünyevi bağlardan “koparak”, bütün varlığıyla ve doğrudan doğruya yalnızca Tek olan Allah'a yönelmesidir. Dolayısıyla bu kavram, Cahiliye'nin dağılmış sadakatini sonlandıran ve ibadeti aracısız bir şekilde Allah'a has kılan tevhid ilkesinin en net pratiklerinden ve kalbî yansımalarından biridir.

Putperestliğin yaygınlığına rağmen Arap Yarımadası'nda, asılları bozulmuş olsa da ilahi vahye dayanan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlere mensup topluluklar da mevcuttu. Bu dinlerin, Cahiliye Araplarının dini düşünceleri üzerinde kısmen etkisi olmuştur. Bununla birlikte tek tanrı inancını benimseyen ve Hz. İbrahim'in dinine mensup olduklarını söyleyen “Hanifler” de bulunmaktaydı. Hanifler, putlara tapmayı reddeder, Allah'a inanır, Kâbe'yi ziyaret eder, kurban keser ve bazı ibadetleri yerine getirirlerdi. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (ö. 605[?]), Varaka b. Nevfel (ö. 610 [?]), Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 9/630) gibi isimler, bilinen Hanifler arasındaydı.¹¹

Cahiliye döneminde, bugünkü anlamıyla “tebettül” kavramı ve tasavvufi uygulamalar olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda dünyadan el etek çekme, inzivaya çekilme, kendini ibadete verme gibi eğilimlerin görüldüğü rivayet edilir. Bazı Haniflerin, putperest toplumdan uzaklaşarak, tefekkür ve ibadet amacıyla mağaralara çekildikleri, dağlarda inziva hayatı yaşadıkları rivayet edilir. Örneğin, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in Hira mağarasına çekilerek ibadet ettiği bilinmektedir.¹² Bazı kaynaklarda, Cahiliye döneminde “sâihûn” (seyahat edenler, gezginler) ve “ruhbân” (keşişler, rahipler) olarak adlandırılan kişilerden bahsedilir. Bu kişilerin, dünyevi işlerden uzak durarak, çöllerde veya dağlarda dolaştıkları, ibadet ve tefekkürle meşgul oldukları rivayet edilir. Ancak, bu kişilerin kimlikleri, inançları ve uygulamaları hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır.¹³

2.2. Cahiliye Şiirinde “b-t-l” Kökü ve Türevlerinin Kullanımı

Tebettül kelimesi cahiliye şiirinde de yukarıda zikrettiğimiz anlamlarda kullanılmıştır. A'ş'a (ö. 7/629), bir genç kızın özelliklerini anlattığı şiirinde şöyle demektedir:

مُبْتَلَّةٌ الْخَلْقِ مِثْلَ الْمَهَاةِ لَمْ تَرَ شَمْسًا وَلَا زَمَهْرِيرًا

“Yaratılışı kusursuz, Beyaz ceylan gibi, ne güneş görmüş ne de dondurucu soğuk.”¹⁴

“Mübettele” kelimesi, bu beyte, sözlük anlamlarından biri olan, yaratılışında hiçbir kusur olmayan, her organı ayrı ayrı güzel ve uyumlu olan kadın anlamında kullanılmıştır.

Bu kök, bir şeyi tamamlamak ve kendisine verilen şeyi kendisine has kılmak, kendisi için ayırmak anlamında da kullanılmıştır. Zira ‘Adî b. Vedâ’ (ö. ?), mülk edinmek için

¹¹ Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Fezâri, *es-Siyer*, thk. Faruk Hammâde (Beyrut: y.y., 1987), 115-117; Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said Şemsuddin el-Kirmani, *el-Kevâkibu'd-Derari fi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, thk. Ali b. Dâhilullah b. Uceyyan el-Avfî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981), 15/63; Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan el-Endelüsi Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: y.y., 1420), 3/202; Ümeyye b. Ebi Salt es-Sekafi Ümeyye b. Ebi Salt, *Dîvânu Ümeyye b. Ebi Salt* (Beyrut: Matbaatu'l-Vataniyye, 1934), 5-6.

¹² İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 1/224-227.

¹³ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve Şu'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 1/161; Cevâd ‘Alî Cevâd ‘Alî, *el-Mufaşşal fi Târîhi'l-Arab Kâble'l-İslâm* (b.y.: y.y., 1422/2001), 18/378.

¹⁴ Ebû Basîr Meymûn b. Kays el-A'ş'a, *Divânu'l-A'ş'a el-Kebîr* (Beyrut: Mektebetu eş-Şarki li-n-Neşri ve't-Tevzi', 1968), 95.

toprak isteyen bir kadının dilinden (şöyle) demektedir:

إِنْ تُعْطِنَا سَطَرَ الْحِقَافَيْنِ مَقًّا طُوعًا لَنَا بَيْتًا، إِذْنُ نَفْعَلُ

“Eğer bize iki tarafın çizgisini (sınırını) kesilmiş olarak, bize münhasıran/betlen verirseniz, işte o zaman yaparız (kabul ederiz)”¹⁵

Bu beyt, “بَيْتُ الْعِطَاءِ/betlü'l-atâ” ifadesinin anlamını açıklamaktadır. “B-t-l” kelimesinin kökenindeki “kesme, koparma” anlamı burada da hissedilmektedir. “بَيْتُ الْعِطَاءِ” ifadesi, bir malı veya bağışu eksiksiz, kusursuz bir şekilde tamamlamak ve bu malı veya bağışu sadece o kişiye özel, münhasır kılmak anlamlarına gelmektedir. Başka bir deyişle, verilen şeyin tam ve eksiksiz olmasının yanı sıra, başkalarıyla paylaşılmayan, sadece o kişiye ait olan bir malı ifade eder.

Ayrıca cahiliye döneminde her ne kadar şirke dayalı bir inanç sistemi olsa da ilahi dinlere bağlı olan ya da Hz. İbrahim'in getirdiği din üzere olan ve tevhid akidesini yaşayan bazı kişiler vardı. Kur'an'ı Kerim bunlar için Hanif kavramını kullanmaktadır.¹⁶ O dönemde bu Hanif olan kişiler veya ehli kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar için cahiliye şiirinde “التَّبْتُلُ/et-tebettül” kavramı kullanılmıştır. Nitekim bu anlamda Rabi'a b. Makrûn ed-Dabi (ö. ?) şöyle demektedir:

لَوْ أَنَّهَا عُرِضَتْ لِأَشْمَطَ رَاهِبٍ فِي رَأْسِ مُشْرِفَةِ الدَّرَى يَتَّبْتُلُ
لَرْنَا لِبَهْجَتِهَا وَحُسْنِ حَدِيثِهَا وَلَهُمْ مِنْ نَامُوسِهِ يَتَّبْتُلُ

“Eğer o (kadın) beyaz saçlı bir rahibe görünseydi bile, Yüksek zirvelerin tepesinde ibadetle kendini dünyadan soyutlamış (mütebettül) birine, Onun güzelliğine ve güzel konuşmasına hayran kalırdı (eğilirdi), Ve ibadetinden (namusundan) taviz verirdi.”¹⁷

Bu şiirde tebettül kelimesi kendini Allah için ibadete adayan kişi için kullanılmaktadır. Bu, tebettül kelimesinin cahiliye döneminde de Kur'an'ın kullandığı mecazi anlamda kullanıldığını ve bu anlamının bilindiğini göstermektedir.

Cahiliye dönemi şiiri, o dönemin inanç, düşünce ve yaşam tarzını yansıtan önemli bir kaynaktır. Bu şiirlerde “b-t-l” kökünden türeyen kelimelerin kullanımı, tebettül kavramının İslami dönem öncesindeki anlam dünyasına ışık tutar. Örneğin, A'sâ'nın şiirinde geçen “mübtelletü'l-halk” ifadesi, “yaratılışı itibarıyla mükemmel, eşsiz” anlamında kullanılmıştır. Burada “betl” kökü, bir şeyin diğerlerinden ayrışmasını, farklılaşmasını ifade eder. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'* adlı eserinde aktardığı Rabi'a b. Makrûn ed-Dabi'nin şiirinde ise “yetebettel” kelimesi, “kendini ibadete adanmış” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım, tebettül kavramının Cahiliye döneminde de manevi bir anlam taşıdığını gösterir.

3. Kur'an'da Tebettül

3.1. Müzemmil Suresi 8. Ayet ve Tefsiri

Tebettül kelimesi Kuran'ı Kerim'de sadece “وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتُلُ إِلَيْهِ تَبْتُيلاً” şeklindeki Müzemmil Suresinin 8. ayetinde geçmektedir. “Rabbinin adını an ve bütün benliğiyle ona

¹⁵ *Şu'ara'u Umman fi'l-Cahiliyye ve Sadri'l-İslam (Abu Dabi: Mecmeu's-Sekafi, 2000), 66.*

¹⁶ el-Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67.

¹⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'*, 1/161.

yönel” şeklinde meal edilebilecek olan bu ayet, Türkçe meallerin tamamında bu anlam da veya bu anlama yakın bir şekilde tercüme edilmiştir. Kuran’ı Kerim tefsirlerine baktığımızda “tebettül” kavramının ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Ferrâ (ö. 207/822) “وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا” ayetini “Allah’a karşı ihlaslı ol” şeklinde anlamış ve Tebettül kelimesini Allah dışında her şeyi terk etmek, sadece Allah’a yönelmek şeklinde tefsir etmiştir.¹⁸ Tâberi (ö. 310/923) tefsirinde İbn Abbas (ö. 68/687) gibi bazı sahabe, Mücâhîd (ö. 104/722) ve Kâtâde (ö. 117/735) gibi birçok tabiinden yaptığı rivayetlerde, onların tebettül kelimesini Allah’a karşı ihlaslı olmak, her şeyi terk edip sadece Allah’a yönelmek olarak tefsir ettiklerini nakletmektedir.¹⁹

Zemahşerî (ö. 538/1144), Müzzemmil Suresi 8. ayetteki “وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا” ifadesindeki “tebtîlen” mastarının, “tebettele” fiilinin beklenen mastarı olan “tebettülen” yerine kullanılmasını, “bettele” ve “tebettele” fiillerinin anlam birliğiyle açıklar. Ona göre, her ikisi de “Allah’a yönelmek, dünyadan kopmak” anlamına gelen bu fiillerden “tebettele”nin meful-i mutlakı (pekiştirme mastarı) olarak, anlamdaşı olan “bettele”nin mastarı “tebtîlen” tercih edilmiştir. Bu, Arapçada yaygın bir kullanım olup, Allah’a yönelişin kesinliğini, tamlığını ve şeksizliğini vurgulamak içindir; yani tebettülün sadece bir süreç değil, aynı zamanda kesin bir sonuç ve tam bir teslimiyet hali olduğunu ifade eder.²⁰

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Mefâtihu'l-Gayb adlı tefsirinde, Müzzemmil Suresi'nin 8. ayetini “وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا” /Rabbinin adını an ve bütün varlığıyla O'na yönel” detaylı bir şekilde yorumlar. Râzî, ayette geçen “zikir” ve “tebettül” kavramlarını merkeze alarak, tebettülün İslam'daki yerini ve önemini açıklar.

Râzî'ye göre, bu ayet iki temel dini emri içerir: Allah'ı zikretmek ve O'na tebettül etmek. Zikir, Allah'ı anmak, O'nun isimlerini söylemek, O'nu hatırdan tutmak ve O'na dua etmek gibi farklı şekillerde gerçekleşebilir. Râzî, zikrin kalple, dille veya her ikisiyle yapılabileceğini ve farklı dereceleri olduğunu belirtir. Tebettül ise, kelime anlamı itibarıyla “kesmek, ayırmak, koparmak” anlamına gelir ve Râzî, tüm müfessirlerin bu kelimeyi “ihlaslı olmak”, yani Allah'a tam bir samimiyet ve içtenlikle yönelmek şeklinde yorumladıklarını vurgular.

Râzî, tebettül kavramını daha iyi anlamak için iki temel mesele üzerinde durur. İlk olarak, kelimenin dilbilimsel kökenini ve tefsirlerdeki “ihlas” yorumunu ele alır. “Tebettül”ün kök anlamının “kesmek, ayırmak” olduğunu belirttikten sonra, bu kelimenin, kişinin kalbini dünyevi her türlü bağdan ve meşguliyetten “kesip” sadece Allah'a yöneltmesi ve O'na tam bir samimiyetle bağlanması anlamına geldiğini açıklar.

İkinci meselede ise Râzî, ayetteki ifade tarzının özel bir anlam taşıdığını vurgular. Allah'ın “وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا”/Ve tebettel ileyhi tebettülen” veya “بَتَّلْ نَفْسَكَ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا”/Bettil nefseke ileyhi tebtîlen” gibi ifadeler yerine, doğrudan “وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا”/Ve tebettel ileyhi tebtîlen”

¹⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ', *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: y.y., ts.), 3/198.

¹⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Amîlî et-Tâberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 23/688.

²⁰ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâiki Ğavâmiḳi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 4/639.

“tebtîlen” (matar halini) kullanmasının hikmetini sorgular. Râzî, bu noktada “tebtîl” ve “tebettül” arasındaki önemli farka dikkat çeker.

Razi'ye göre tebtîl, kişinin aktif çabasını, eylemlerini, ibadetlerini, Allah'a yönelme sürecindeki davranışlarını ifade eder. Tebettül ise, bu çabaların sonucunda ulaşılan nihai hali, kalbin tamamen Allah'a döndüğü, dünyevi bağlardan arındığı, ihlas ve samimiyetle dolduğu manevi durumu anlatır. Yani tebtîl bir süreç, tebettül ise o sürecin hedefi ve sonucudur. Razi, ayette “tebettül” kelimesinin seçilmesinin, asıl hedefin bu manevi mertebeye ulaşmak olduğunu gösterdiğini belirtir.

Râzî, tebtîlin (çaba, ibadet, mücadele) tebettüle (Allah'a tam yöneliş haline) ulaşmak için zorunlu bir ön şart olduğunu vurgular. Kişi, Allah yolunda çaba göstermeden, ibadet etmeden, nefsini dizginlemeden, kalbinde o ihlas ve samimiyet halini oluşturamaz. Bu durumu, Ankebût Suresi'nin 69. ayetindeki “Bizim uğrumuzda mücadele edenleri elbette kendi yolumuza eriştireceğiz” ifadesiyle destekler. Yani, Allah'a ulaşmak isteyenlerin öncelikle O'nun yolunda çaba göstermeleri (tebtîl) gerekmektedir.

Râzî, tebettülün gerçekleşebilmesi için kalpte Allah'a karşı derin bir sevgi ve muhabbetin bulunması gerektiğini belirtir. Çünkü insan, ancak gerçekten sevdiği bir varlığa tam anlamıyla yönelebilir, onun için her şeyden vazgeçebilir ve onunla bütünleşebilir. Bu sevgi, tebettülün itici gücü ve temel motivasyonudur.

Râzî, Müzzemmil Suresi'nin “O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise O'nu vekil edin” mealindeki 9. ayetinin, 8. ayette emredilen zikir ve tebettülün nedenini açıkladığını ifade eder. Allah'ın her şeyin Rabbi ve tek ilah olması, O'na güvenilmesi ve dayanılması gerektiği gerçeği, O'nu anmayı (zikir) ve O'na tam bir teslimiyetle yönelmeyi (tebettül) zorunlu kılar.²¹

Fahreddin er-Râzî'nin tebettül yorumu, bu kavramın İslam düşüncesindeki derinliğini ve önemini ortaya koyar. Tebettül, sadece birtakım ibadetleri yerine getirmekten ibaret değildir; o, ibadetlerin ve çabaların sonucunda ulaşılan, kalbin Allah'a tam olarak bağlandığı, dünyevi her şeyden arındığı ve ihlasla dolduğu bir manevi haldir. Bu hale ulaşmak için çaba (tebtîl) şarttır ve bu çabanın temelinde de Allah'a karşı derin bir sevgi ve muhabbet bulunmalıdır.

Müfessirlerin ve özellikle Fahreddin er-Râzî'nin tebettül yorumunu günümüz insan psikolojisi bağlamında değerlendirdiğimizde, karşımıza önemli ve evrensel bir olgu çıkar: İçsel dönüşüm ve anlam arayışı. Râzî'nin vurguladığı gibi, tebettül, sadece dışsal ibadetlerle sınırlı bir eylem değil, kişinin iç dünyasında yaşadığı derin bir dönüşüm sürecidir. Günümüz insanı, yoğun stres, kaygı, anlamsızlık hissi gibi sorunlarla boğuşurken, bir yandan da iç huzuru, mutluluk ve yaşamın anlamını arar. Râzî'nin tebettül yorumu, bu arayışa bir cevap sunar niteliktedir. Tebettül, kişinin kendi iç dünyasına dönüp, dünyevi kaygı ve bağımlılıklardan (maddi hırslar, ego, sosyal statü vb.) uzaklaşarak daha aşkın bir varlıkla yani Allah ile bağ kurma çabasıdır. Bu çaba, yani tebtîl, modern psikolojideki kişisel gelişim, farkındalık gibi pratiklere benzer. Bu pratikler,

²¹ Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Razi, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1420), 30/687.

kişinin kendi iç dünyasını keşfetmesine, duygusal ve zihinsel olarak dengelenmesine, stresle başa çıkmasına ve daha anlamlı bir yaşam sürmesine yardımcı olur. Râzî'nin tebettül yorumu, modern psikolojinin temel kavramlarıyla (kendini gerçekleştirme, anlam arayışı, olumlu duygular geliştirme, manevi ihtiyaçları giderme) önemli ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla Tebettül, insanın içsel dönüşüm ve anlam arayışında, hem bir süreç (tebtül) hem de bu sürecin hedefi olan bir manevi olgunluk halidir.

4. Tebettül Kavramının Terimleşme Süreci

Tebettül kavramının kökleri, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflere dayanır. Özellikle Müzzemmil Suresi'nin 8. ayetinde geçen "tebettele" fiili "...ve bütün varlığıyla O'na yönel" bu kavramın temelini oluşturur. Hadislerde de Allah'a yöneliş ve dünyadan uzaklaşmayı ifade eden "zühd" gibi kavramlar, tebettülle dolaylı olarak ilişkilidir. Ancak, Kur'an ve hadislerde tebettül, henüz bugünkü tasavvufi anlamıyla, özel bir terim olarak kullanılmaz. Bu ilk kaynaklarda tebettül, daha ziyade genel bir Allah'a yöneliş ve dünyevi hayattan kısmi bir uzaklaşma anlamı taşır.²²

Bazı hadislerde geçen "لَا رَهْبَانِيَّةَ وَلَا تَبَتُّلَ فِي الْإِسْلَامِ / İslam'da ruhbanlık ve tebettül yoktur" ve "Tebettül, Osman b. Maz'un'a (ö. 2/624) yasaklandı" ifadeleri, ilk bakışta Müzzemmil Suresi'ndeki tebettül emriyle çelişiyor gibi görünebilir. Ancak, bu ifadeler dikkatle incelendiğinde, hadislerde yasaklanan tebettülün, Hristiyan rahiplerin yaptığı gibi evliliği ve dünya hayatını tamamen terk ederek aşırı bir inzivaya çekilme ve ruhbanlık hayatı yaşama anlamına geldiği anlaşılır. İslam, bu tür bir aşırılığı onaylamaz.²³ Müzzemmil Suresi'ndeki tebettül emri ile hadislerdeki yasaklama arasında gerçekte bir çelişki bulunmamaktadır. Ayette emredilen tebettül, Allah'a ibadet ve samimi bir yöneliş için, gereksiz dünyevi meşguliyetlerden, zararlı bağlardan ve günahlardan kalben uzaklaşmaktır. Bu durum, evliliği veya helal yoldan kazanılan dünyevi nimetleri terk etmek anlamına gelmez. Hadislerde yasaklanan ise, kişinin kendisine, ailesine ve topluma karşı sorumluluklarını tamamen ihmal ederek, aşırı bir şekilde dünyadan el etek çekmesi ve kendini tamamen soyutlamasıdır. İslam, dengeli bir hayatı; hem Allah'a kulluk etmeyi hem de dünya hayatındaki meşru sorumlulukları yerine getirmeyi emreder.²⁴

Sahabe ve tâbiîn, tebettülü Allah'a yönelmek, ihlâs ve samimiyetle ibadet etmek şeklinde anlamışlardır. İlk dönem sufileri de (zâhidler ve âbidler) Kur'an ve hadislerdeki bu vurguyu hayatlarına yansıtmış, zühd ve ibadete önem vermişlerdir. Bu yaşam tarzının önde gelen temsilcileri arasında Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Râbia Adeviyye (ö. 185/801) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi isimler bulunur. Ancak, bu dönemde tebettül, henüz ayrıntılı bir şekilde tanımlanmamış, tasavvufi bir terim olarak sistemleştirilmemiştir.

²² Ebu'l-Fida İsmail b. Omer b. Kesir ed-Dimeşki İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Selame (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999), 8/255.

²³ İslam'ın ruhbanlığı tasvip etmediği, şehevî duygularda da itidal üzere bulunmayı emrettiğine dair bk. Hasan Bulut, *Kur'an'a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrat ve Tefrit* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2019), 200-202.

²⁴ Takiyuddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Muti İbn Dakik el-İd, *İhkamu'l-Ahkam Şerhu Umdeti'l-Ahkam* (b.y.: Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, ts.), 2/171; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/42-43; Ebu'l-Abbas Şihab ed-Din Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim es-Semin el-Halebi, *Umdetu'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfaz*, thk. Muhammed Basil Uyun es-Sud (b.y.: y.y., 1417/1996), 1/158; İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbuli el-Hanefi el-Halveti İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l-Beyan* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/211.

Tebettül kavramının, bugünkü anladığımız şekliyle, yani tasavvufi bir terim olarak, sistematik ve detaylı bir şekilde ele alınması, hicri 4. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir.

Ebû İsmail el-Herevî (ö. 481. h.), tebettülü tasavvufi bir merteye olarak ilk kez sistemli bir şekilde ele alıp, sâlikin her şeyi bırakıp tamamen Allah'a yönelmesi olarak tanımlamıştır. Herevî, tebettülü üç dereceye ayırır: Birincisi, halkın teveccühünü önemsemeyip nefsi Allah'a teslim ederek ilahi hükme razı olmak ve tevhd-i ef'âli idrak etmektir. İkincisi, nefsin arzu ve isteklerinden uzaklaşıp Allah ile ünsiyet kurarak ilahi keşfe ulaşmaktır. Üçüncüsü ise, sâlikin istikamet üzere olup vuslat arzusuna kapılarak cem' mertebesinin başlangıcına, yani Hakk'ın nurunun tecelli ettiği ve fenâ haline yaklaştığı noktaya ulaşmaya gayret etmesidir. Bu derecelendirme, tebettülün sadece bir kopuş değil, aynı zamanda aşamalı bir manevi yükseliş ve Allah'a yakınlaşma süreci olduğunu gösterir.²⁵

Daha sonraki dönemde Kâşânî (ö. 730. h.), *Istilahâtü's-Sûfiyye* adlı eserinde Tebettül kavramını geniş bir şekilde ele alır. Tebettülü tasavvuf yolculuğunda (seyr-i sülûk) farklı aşamaları olan, on basamakta tamamlanan bir süreç olarak tanımlar. Bu tanım, tebettülün sadece bir anlık bir kopuş veya yöneliş olmadığını, aksine, sürekli bir çaba ve gelişim gerektiren, uzun bir yolculuk olduğunu gösterir.²⁶

Başlangıç Aşaması (Günahlardan Arınma): Bu aşama, kişinin günahlarından zevk almayı bırakması, nefsinin günah ve kötü arzularından (şehvet, öfke, kibir vb.) uzaklaşmasıdır. Bu, tasavvuf yolculuğunun ilk adımı olan tövbe ile başlar. Tövbe, kişinin geçmiş günahlarından pişmanlık duyması, Allah'tan af dilemesi ve bir daha o günahlara dönmemeye karar vermesidir. Bu aşamada kişi, zühd (dünyaya ve dünyevi zevklere karşı ilgisizlik) ve takva (Allah'tan korkma ve O'nun emirlerine uyma) ilkelerini benimseyerek nefsinin terbiye etmeye çalışır. Nefis terbiyesi, tasavvufun temel amaçlarından biridir.

Bablar Aşaması (İnsanlardan Bağımsızlaşma): Bu aşama, kişinin Allah'a tam bir güven ve teslimiyet anlamına gelen tevekkül ilkesini benimseyerek, Allah'tan başka varlıklardan korkmamayı ve onlara ümit bağlamamayı öğrenmesidir.

Muameleler Aşaması (Allah'ın Fiillerine Bağlanma): Bu aşamada kişi, tevhd-i ef'âl (fiillerde tevhd) anlayışına ulaşır. Yani, evrende meydana gelen her şeyin Allah'ın fiili, kudreti ve iradesiyle gerçekleştiğini idrak eder. Bu idrak, kişiyi rıza (Allah'ın takdirine razı olma) ve teslimiyet (Allah'ın iradesine boyun eğme) makamına ulaştırır. Artık kişi, olayları kendi iradesiyle değil, Allah'ın takdiriyle değerlendirir.

Ahlak Aşaması (İlahi Ahlakla Ahlaklanma): Bu aşamada kişi, nefsinin kötü arzularından (heva ve heves) tamamen arınır ve Allah'ın güzel ahlakını (merhamet, adalet, cömertlik, sabır vb.) benimser. Bu, "tahalluk bi ahlakillah/Allah'ın ahlakıyla ahlaklanma" olarak ifade edilir. Nefsin tezkiyesi (temizlenmesi) ve kalbin nurlandırılması, bu aşamanın temel hedeflerindedir.

Usuller Aşaması (Temeller/Kökler): Bu aşamada kişi, Allah'tan başka her şeyden (mâsivâ) uzaklaşır ve sadece Allah ile ünsiyet (yakınlık, dostluk) kurar. Diğer insanlardan

²⁵ Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensari Ebû İsmail el-Herevi, *Menazilu's-Sairin* (Beyrut: y.y., ts.), 32-33.

²⁶ Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Istilahâtü's-Sufiyye* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), 220.

ve yaratılmışlardan (halk) uzaklaşma, onlardan bir tür yalnızlık ve yabancılık (vahşet) hissetme bu aşamanın özelliğidir. Ancak bu, insanlardan tamamen kopmak anlamına gelmez; kişi, Allah ile olan derin bağını güçlendirmek için dış dünyadan ve onun meşguliyetlerinden bir süreliğine uzaklaşır. Bu, bir nevi manevi inziva halidir. Bu hal, kalbin sadece Allah'a ait olmasını sağlar.

Vadiler Aşaması: Bu aşamada kişi, Allah'ın kutsal nuruna yönelir. Bu, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerini (görünümlerini) idrak etmeye başlamasıyla gerçekleşir. Aynı zamanda, nefsin isteklerine ve arzularına uymaktan tamamen sıyrılır. Nefsin baskısından kurtulup, ilahi nurlara açılma bu aşamanın temel özelliğidir. Bu, kalbin ilahi tecellilere açık hale gelmesi ve nefsin arınmasıyla mümkündür.

Haller Aşaması: Bu aşamada kişi, kendi çabasıyla (kesb) bir şeyler elde etme, ibadet etme, manevi mertebelere ulaşma gibi gayretlerden vazgeçer. Artık Allah'ın onu kendisine doğru çekmesine (cezb) teslim olur ve O'na tam bir boyun eğme hali yaşar. Bu, kişinin kendi iradesini Allah'ın iradesine tabi kılması ve O'nun lütfuyla hareket etmesidir. Bu, tevekkülün en üst noktasıdır.

Velayetler Aşaması (Velilikler): Bu aşama, velilik makamına ulaşanların yaşadığı bir haldir. Kişi, yaratılmışlığın (halkiyyet) getirdiği sınırlamalardan, kulluk (ubudiyet) bilincinden ve zorunluluklardan (vücûb) sıyrılarak, ilahlığın (uluhiyyet) hükümlerine ve tecellilerine yönelir. Bu, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerini daha derin bir şekilde idrak etme ve O'nunla daha yakın bir ilişki kurma halidir.

Hakikatler Aşaması: Bu aşamada kişi, kendi benliğinin izlerinden, kalıntılarından ve varlık iddiasından tamamen sıyrılır. Artık tek hedefi, Allah'ın zatında yok olmak (fenâ) ve O'nunla bütünleşmektir. Bu, kişinin kendi varlığını Allah'ın varlığında eritmesi ve O'ndan başka bir şey görmemesi halidir.

Nihayetler Aşaması (Sonlar): Bu, tebettülün en son ve en üst aşamasıdır. Kişi, tam anlamıyla Allah ile bütünleşir (cem') ve kendi varlığı O'nun varlığında yok olur (mahv). Bu, fenâfillah (Allah'ta yok olma) halidir. Ancak bu yok oluş, bir hiçlik değil, aksine Allah ile birlikte var olma (bekâbillah) ve O'nunla sonsuzlukta kalma halidir. Bu aşamada kişi, bekâ (kalıcılık) korkusundan da kurtulur, çünkü artık O'nunla birlikte sonsuzluğa ermiştir. Bu makam visal (kavuşma) makamı olarak adlandırılır.²⁷

Abdürrezzak el-Kâşânî'ye göre tebettül, basit bir "dünyadan el çekme" eylemi değil, aşamalı bir manevi yolculuktur. Bu yolculuk, günahlardan arınmayla başlar, Allah'tan başka her şeyden bağımsızlaşmayla devam eder, Allah'ın fiillerini idrak etmeye, O'nun ahlakıyla ahlaklanmaya ve nihayetinde Allah'ta fani olmaya (fenâfillah) kadar uzanır. Bu süreç, tasavvuftaki seyr-i sülûk (manevi yolculuk) kavramının bir ifadesidir ve tevbe, zühd, takva, tevekkül, rıza, teslimiyet, ihlas, fenâ ve bekâ gibi önemli tasavvufi kavramlarla yakından ilişkilidir.²⁸

²⁷ Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Sufiyye* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), 220.

²⁸ Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Sufiyye* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), 220; Bk. Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'âf ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nest'ain*, thk. Muhammed el-Mu'taşm Billâh el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1416/1996), 2/30-35.

Sonuç

Bu çalışmada, “tebettül” kavramı, etimolojik kökenlerinden başlayarak, Cahiliye dönemi, Kur'an-ı Kerim, hadisler ve özellikle tasavvuf literatüründeki anlam derinlikleri ve tarihsel gelişimi çerçevesinde incelenmiştir. Yapılan analizler, tebettülün zaman içinde hem maddi hem de manevi anlamda bir ayrılışı, bir kopuşu ve nihayetinde Allah'a tam bir yönelişi ifade edecek şekilde anlam genişlemesine uğradığını göstermiştir. Cahiliye şiirinde bir yandan fiziki ve estetik bir ayrışmayı, diğer yandan kişinin kendini ibadete adanmasını ifade eden kavram, İslam öncesi dönemde de bir arka plana sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Kur'an-ı Kerim'de, Müzzemmil Suresi'nin 8. ayetiyle İslami literatürdeki temelini bulan tebettül; tefsirlerde ihlas, Allah'a tam bir yöneliş ve dünyevi bağlardan kalben kopuş şeklinde yorumlanmıştır. Hadislerde geçen “İslam'da ruhbanlık ve tebettül yoktur” ifadesi ise, Kur'an'daki bu emirle çelişmek yerine, onun sınırlarını çizmiştir. Bu nebevi uyarı, tebettülün Hristiyanlıktaki gibi dünyayı tamamen terk eden bir ruhbanlığa dönüşmesini engellemiş ve dengeli bir hayat içinde Allah'a samimi kulluk anlayışını pekiştirmiştir.

Sahabe ve ilk dönem sufileri tarafından ihlasla ibadet olarak anlaşılan tebettül, tasavvufun sistemleşmesiyle birlikte, hicri 4. yüzyıldan sonra teknik bir terim haline gelmiştir. Hâce Abdullah-ı Herevî'nin üç aşamalı tanımı ve özellikle Abdürrezzak el-Kâşânî'nin on basamaklı sistemleştirmesi, tebettülü nefis terbiyesinden başlayarak fenâfillah ve bekâbillah makamlarına uzanan zorlu bir manevi yolculuk olarak konumlandırmıştır.

Bu tarihsel ve kavramsal analizin ötesinde, tebettülün modern insanın ahlaki ve manevi arayışlarına sunabileceği katkılar, konunun günümüzdeki önemini ve toplumsal yansımalarını ortaya koymaktadır. Modern yaşamın bireyi kuşatan tüketim kültürü, materyalizm ve dijital dünyanın getirdiği dikkat dağınıklığı, insanı otantik benliğinden uzaklaştırarak anlamsızlık hissine sürüklemektedir. Tebettül, bu noktada, modern ahlak anlayışına köklü bir alternatif sunar. O, mutluluğu dışsal kazanımlarda ve sosyal statüde arayan anlayışa karşı, içsel bir yeterlilik ve kalbî bir zenginlik ahlakını önerir. Kişiyi, sürekli başkalarının onayını arayan “performans odaklı” bir yaşamdan kurtarıp, eylemlerini yalnızca ilahi bir ilkeye (ihlâs) dayandıran otantik bir varoluşa davet eder. Bu, dikkatin sürekli parçalandığı bir çağda, zihni ve kalbi toparlayarak anlamlı bir hedefe yöneltme disipliniidir.

Dahası, tebettül kavramı, ilk bakışta akla gelebilecek “toplumdan soyutlanma” ithamının aksine, derin bir toplumsal sorumluluk ahlakının temelini oluşturur. Hadislerde çizilen çerçeveye ulaşıldığı üzere tebettül, insanlardan değil; bencillik, kibir, makam hırsı gibi kalbi kirleten ve sosyal ilişkileri zedeleyen negatif bağlardan “kopmaktır”. Bu içsel arınmayı başaran birey, topluma daha saf ve samimi bir niyetle hizmet etme imkânı bulur. İnsanlara yardım etmek, adil davranmak veya sosyal fayda üretmek gibi eylemler, artık ego tatmini veya dışsal bir beklenti için değil, Allah'a olan adanmışlığın doğal bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda tebettül,

bireysel bir ruhsal pratik olmanın ötesine geçerek, samimiyet ve ihlâs üzerine kurulu bir toplum ahlakının ön şartı haline gelir.

Sonuç olarak tebettül, sadece dünyadan el etek çekmek değil, Allah'a doğru yapılan ve sürekli bir çaba gerektiren dengeli ve bütüncül bir manevi yolculuktur. Bu yolculuk, modern dünyanın karmaşası içinde kaybolan, anlam arayan ve daha erdemli bir hayat sürmek isteyen günümüz insanına, hem bireysel bir içsel dönüşüm reçetesi hem de daha adil ve samimi bir toplumsal varoluşun ahlaki zeminini sunan evrensel bir rehber niteliğindedir.

Kaynakça

- A'sa, Ebû Basîr Meymûn b. Kays. *Divânu'l-A'sa el-Kebîr*. Beyrut: Mektebetu eş-Şarki li-n-Neşri ve't-Tevzi', 1968.
- Cevâd 'Alî, Cevâd 'Alî. *el-Mufaşşal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1422/2001.
- Ebû Hâyyân, Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hâyyân el-Endelüsî. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ fî't-Tefsîr*. thk. Şıdkî Muḥammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1420.
- Ebû İshâk el-Fezârî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muḥammed. *es-Siyer*. thk. Fârûk Hammâde. Beyrut: y.y., 1987.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luḡa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Aḥmed 'Abdulḡafûr 'Aṭṭâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407.
- Ebû 'Ubeyd, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. 'Abdullâh el-Herevî el-Baḡdâdî. *Ġarîbu'l-Ḥadîs*. thk. Muḥammed Abdulmu'îd Hân. 4 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1384/1964.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muḥammed b. Aḥmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luḡa*. thk. Muḥammed 'Avḡ Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Samirrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Ferrâ', Ebû Zekerıyyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., ts.
- Halil Ebu Avde, Avde. *Tatavvuru'd-delali beyne luḡati's-şi'ri'l-cahili ve luḡati'l-Kur'ani'l-Kerim*. ez-Zerka, Ürdün: Mektebetu'l-Menar, 1985.
- İbn Dakîk el-İd, Taḳıyyuddîn Ebu'l-Fetḥ Muḥammed b. 'Alî b. Vehb b. Muṭî'. *İhkâmu'l-Aḥkâm Şerḥu 'Umdeti'l-Aḥkâm*. 2 Cilt. b.y.: Maṭba'atu's-Sunneti'l-Muḥammedıyye, ts.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Fûrek el-Enşârî el-İşbehânî. *Tefsîru İbn Fûrek (Min Evveli Sûreti'l-Mu'minîn Âḥiri Sûrati's-Secde)*. Mekke: y.y., 1430/2009.
- İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ḥimyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Muştafâ es-Saḳḳâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Ḥalebî, 1375/1955.
- İbn Ḳayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'aî ed-Dımaşķî el-Ḥanbelî. *Medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nest'ain*. thk. Muḥammed el-Mu'taşm Billâh el-Baḡdâdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1416/1996.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muḥammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Ṭaybe, 1420/1999.
- İbn Ḳuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İsmâ'îl Ḥaḳķı Bursevî, İsmâ'îl Ḥaḳķî b. Muştafâ el-İstânbûlî el-Ḥanefî el-Ḥalvetî. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kâşâni, Abdurrezâk. *Istılâhatu's-sufıyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.
- Râḡıb el-İşfehânî, Ebû'l-Ḳâsım el-Ḥuseyn b. Muḥammed. *el-Mufredât fî Ġarîbi'l-Ḳur'ân*. thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşķ; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Ḥuseyn. *Mefâtîhu'l-Ġayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.

- Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdiddâim. *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1417/1996.
- Şemsuddîn el-Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Sa'îd. *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. 'Alî b. Daĥîlullâh b. 'Uceyyân el-'Avfî. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1981.
- Şuara'u Umman fî'l-Cahiliyye ve Sadri'l-İslam*. Abu Dabi: Mecmeu's-Sekafi, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuĥsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Ümeyye b. Ebi Salt, Ümeyye b. Ebi Salt es-Sekafi. *Dîvânu Ümeyye b. Ebi Salt*. Beyrut: Matbaatu'l-Vataniyye, 1934.
- Zemaĥşerî, Ebû'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Haĥâîkı Ğavâmiği't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zemaĥşerî, Ebû'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Amr. *Esâsu'l-Belâġa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.